

BOL ÚRADNÍK KRÁĽOVNEJ KANDÁCES FALAŠOM?

Igor Kišš

WAS THE OFFICIAL OF QUEEN KANDACE A FALASHA? The author presents the hypothesis that the man referred to in the story in Acts 8:26–39 belonged to the group of Jews living in ancient Ethiopia (the land of Cush). While he is aware that his opinion cannot be unequivocally defended, there are numerous indications in the Acts of the Apostles which support it. In the next part of the article, the author deals with the existence and history of this Jewish-Ethiopian group (the Falasha). While there are many legends concerning its origin and fate, the basic core of their authenticity is difficult to prove. The influence of the Falasha, however, is witnessed to by a number of Judaizing elements in Ethiopian Christianity, as well as by the decree of the high rabbinat in Jerusalem, which accepted them as an authentic Jewish community, with its own peculiarities, and thus enabled their mass immigration to Israel in the years 1984–85 and 1991.

Správu o obrátení vysokého etiópskeho úradníka kráľovnej Kandáces, správcu nad jej majetkom, diakonom Filipom nám zachytil evanjelista Lukáš v Skutkoch apoštolských 8:26–39. Tento úradník bol černošský eunuch. Podľa Lukášovej správy vracal sa práve z návštevy jeruzalemského chrámu a na voze čítal knihu proroka Izaiáša. Tohto úradníka získal Filip na kresťanskú vieru.

Nie všetko na tejto udalosti je jasné.

Predovšetkým vzniká otázka, ako mohol černošský eunuch z Etiópie byť na návšteve jeruzalemského chrámu, veď židovský zákon zakazoval, aby sa eunuchovia stali naplno Židmi (5 M 23:2). Eunuchovia nemali právo vstúpiť do vnútra jeruzalemského chrámu.

Exegéti sa snažia rozriešiť tento problém poukazom na to, že pojem „eunuch“ v Biblii neznamena vždy len skutočného eunucha, ktorý bol odmužštený, ale niekedy ako eunuch je označený v Biblii každý vysoký úradník, aj keď telesne eunuchom nebol.¹ Tak je eunuchom v pôvodnom biblickom texte nazvaný aj egyptský Pótifar, ktorý kúpil Jozefa za otroka (1 M 37:36; 39:1), hoci vieme, že Pótifar bol ženatý (1 M 39:7).²

¹ Por. G. Petzke: heslo *Eunuchos*, in: *Wörterbuch zum Neuen Testament*, Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer 1992, II., str. 203; ďalej: *Dictionary of New Testament Theology*, Grand Rapids, The Paternoster Press 1986, heslo *Eunuch*, str. 560.

² Adam Clarke's Commentary, *The New Testament*, Volume 5B, str. 492, The Sage, Digital Library, CD-ROM. Je to v tomto článku po prvý raz, že v slovenskej teologickej

Ale viacerí exegéti vylučujú takúto možnosť, že by sa v názve eunuch jednalo len o vysoký titul. Nazdávajú sa, že tentoraz išlo o skutočného eunucha, pretože jeho vysoké štátne postavenie je tu vyjadrené aj iným slovom „*dynastés*“. Ak by nešlo o skutočného eunucha, nebolo by použité slovo „*dynastés*“.³ Bolo v tej dobe zvykom, že vedúci úradníci na kráľovských dvoroch boli skutoční eunuchovia. Keďže v texte ide o ženskú kráľovnú Kandáces treba to predpokladať tým viacej.

Ako je to teda možné, že černošský eunuch bol na návšteve jeruzalemského chrámu, čo normálne eunuchovi nebolo možné ?

Na to nachádzajú exegéti ďalšie vysvetlenia:

Jedno vysvetlenie je, že v tejto dobe už zákaz pre eunuchov vstúpiť do jeruzalemského chrámu na bohoslužby, ktorý nachádzame v 3 M 21:20 a 5 M 23:2, sa na základe Iz 56:3–5 viacej nevynucoval. Teda eunuch v tejto dobe už mohol konať bohoslužbu v chráme.⁴ Aj pri pokrstení černošského eunucha Filipom sa proste splnila predpoveď Iz 56:3–5, že eunuchovia nie sú viacej vylučovaní z kráľovstva Božieho.⁵

Podľa Gustava Stählina⁶ je možné aj ďalšie vysvetlenie, že Židia rozlišovali dvojakých prozelytov, ktorí mali právo prísť až do nádvorja chrámu. Popri plných prozelytoch bol aj širší kruh „*foboumenoi*“, „bojacich sa Boha“. Nazývali ich aj „prozelyti brán“.⁷ Boli to pohania. V chráme mohli ísť len do preddvorja chrámu. (Ísť ďalej im bolo zakázané pod trestom smrti.) Ale mohli v chráme prinášať obete. Černošský eunuch mohol byť takýmto pohanským poloprozelytom, ktorý vyznával židovské náboženstvo a šiel si vykonať obete do jeruzalemského chrámu aspoň do preddvorja chrámu.

literatúre pri písaní teologickej štúdie opierame aj o literatúru, ktorá sa nachádza na CD-ROM digitálnych diskoch. Treba predpokladať, že v budúcnosti veľká časť aj teologickej literatúry bude prístupná nielen knižne, ale aj na CD-ROM a takto sa bude citovať. Tak isto v tomto článku po prvý raz v slovenskej teologickej literatúre budeme používať – ako sa ukáže zakrátko – aj literatúru, ktorú možno získať z internetu. I to sa stane v budúcnosti nutnosťou a v tomto článku sa aj to deje po prvý raz v slovenskej teologickej literatúre. Aj v teológii teda vstupujeme do doby internetu a CD-ROM.

³ R. J. Knowling, *The Acts of the Apostles*, in: *The Expositor's Greek Testament*, Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company 1956; Gottfried Schille, *Die Apostelgeschichte des Lukas*, in: *Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament*, Berlin: Evangelische Verlagsanstalt 1984, str. 210; S. Š. Osuský, *Galéria biblických postáv, rukopis, III*, str. 33. Ide o dosiaľ neznáme väčšie dielo Samuela Š. Osuského, ktoré by rozhodne malo byť na Slovensku vydané aj knižne. K tomuto názoru, že ide o skutočného eunucha sa nakoniec kloní aj Petzke II,204, aj citovaný *Dictionary of New Testament Theology*, str. 560.

⁴ *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, Nashville, Abingdon 1980, heslo *Ethiopian Eunuch*, str. 178.

⁵ Johannes Schneider, *ThWNT 2*, str. 766.

⁶ *ThWNT 5,12*.

⁷ Osuský III, str. 33.

Zostal pohanom, lebo nebol obrezaný.⁸ Toho istého názoru bol aj cirkevný otec Eusebius, že šlo o pohana so sympatiami k židovstvu.⁹

A tu práve môže začať naše uvažovanie o tom, či tento černošský eunuch z Etiópie naozaj bol len bohabojným pohanom a poloprozelytom, alebo či nebol priamo Židom. V Etiópii totiž celé stáročia (až do nedávna do ich presťahovania do Izraela r. 1984–1985 a 1991) žil černošský židovský kmeň, zvaný Falaši. Nemohol byť tento vysoký úradník kráľovnej Kandáces príslušníkom tohto židovského kmeňa ? Tento názor som vyslovil pred rokmi v svojom krátkom článku „K otázke pôvodu eunucha – komorníka“ uverejnenom v Kresťanskej revue.¹⁰ Ak by tomu bolo tak, potom mnohé nejasnosti v súvisi s touto udalosťou by mohli byť odstránené. Potom by sme práve v tomto úradníkovi – Falašovi mali hľadané spojenie černocho, ktorý by bol zároveň židom, ako o tom píšu Skutky apoštolské.

Zamyslime sa najprv nad tým, aké argumenty máme preto, že v úradníkovi kráľovnej Kandáces nešlo o bohabojného pohana, ale priamo o černošského Žida ?

Ako hlavný argument, že išlo o Žida, možno uviesť skutočnosť, že podľa evanjelistu Lukáša prvým pokrsteným pohanom nebol tento černošský eunuch, ale až stotník Kornélius (Sk 10). „Pre Skutky apoštolské je dôležité, že Kornélius v Sk 10 bol prvým pokrsteným pohanom. Úradník kráľovnej Kandáces musel byť teda židom, alebo aspoň Lukáš si myslel, že ním bol“, hovorí jeden z teologických slovníkov.¹¹ „Lukáš ho nechcel chápať ako pohana, lebo prvý krst pohana má zostať vyhradený pre apoštola Petra, hovorí zase A. Weiser.¹²

Ďalším argumentom pre to, že etiópsky eunuch bol Židom a nie pohanom je, že Lukáš jeho činnosť v Jeruzaleme charakterizuje gréckym slovom „*proskyneó*“, čo je v Písme *terminus technicus* pre púť Židov do Jeruzalema.¹³

⁸ Johannes Schneider: ThWNT 2,766, pozn. 26; takýto názor zastáva aj H. W. Bayer v Zahnovom komentári, k miestu, aj The Interpreter's Dictionary of the Bible, str.178.

⁹ Eusebius: Historia Ecclesiastica 2,1. To isté Osuský: Galéria biblických postáv III., str. 33.

¹⁰ Kresťanská revue 1970, obálka str.3. Až dodatočne pri novom štúdiu tejto problematiky som zistil, že podobný názor už koncom 18. storočia vyslovil cestovateľ James Bruce, v svojom päťzväzkovom diele Travels to Discover the Source of the Nile, Edinburgh 1790, Vol.II, str. 431, ale ten zostal nepovšimnutý. Citované podľa Adam Clarke, Commentary, str. 495, The Sage, CD-ROM.

¹¹ The Interpreter's Dictionary of The Bible, str. 178.

¹² Alfons Weiser: Die Apostelgeschichte, in: Ökumenischer Taschenbuch-Kommentar zum Neuen Testament 5/1, Gütersloh: Gerd Mohn 1981, str. 209.

¹³ Heinrich Greeven: ThWNT 6,765,20-21.

Tretím argumentom je, že Stará zmluva si je vždy vedomá, že v krajine Kúš (Etiópia) žijú Židia, vyznavači Hospodinovi. Pod krajinou Kúš – Etiópia sa v Biblii myslí pravda nie na dnešnú Abesíniu, ale na časť Núbie, Sudánu a južného Egypta. Nazvime ju antická Etiópia. Najjasnejšie to znie u Sofoniáša 3:10, ktorý hovorí: „Z druhej strany kúšskych riek¹⁴ moji vyznavači, dcéra mojich rozptýlených, prinesú mi dar“. Prorok Sofoniáš (pôsoobil v rokoch okolo 638–609 pr. Kr.) to mohol dobre vedieť najmä preto, lebo sám mal otca – Kúšijca (Sof 1:1) a od neho musel mať priame informácie o týchto veciach. Podľa Biča to boli potomkovia tých, ktorí po zániku severnej ríše¹⁵ sa zachránili útekou do Egypta a potom tam vybudovali s novými prisťahovalcami kolóniu jébsku a elefantínsku.¹⁶ Okrem toho Sofoniášova poznámka v Sof 3:10 môže vyplývať aj z toho, že v Sofoniášovej dobe černošskí Židia z Kúša (z antickej Etiópie) asi občas prichádzali do Jeruzalema obetovať do jeruzalemského chrámu.

Sú však náznaky, že sa tak dialo ďaleko skôr. Už Ž 68:32 hovorí, že „Kúš vystrie ruky k Bohu“. Proto-izaiáš (ktorý pôsoobil v 8. storočí pr. Kr.) tak isto vie o zvyšku Božieho ľudu, ktorý sa nachádza v Kúši (Iz 11:11). Podľa Sellina určite boli už v 7. storočí v oblasti Nílu židovské vojenské kolónie ako boli v 6. storočí v meste Jeb.¹⁷ Časť z týchto kúšijských Židov boli priamo černosi. Behom storočí dostali od nežidov názov Falaši. Iz 18:7 hovorí o černošskom ľudu z Kúšu, ktorý prinesie dar Hospodinovi na vrch Sion. Izaiáš ich tu opisuje ako „ľud urastený a lesklý, ľud široko-ďaleko obávaný, národ veľkej sily a dobyvačnosti, ktorého krajinu brázdia rieky“. Tieto vzťahy medzi židovskou časťou Etiópie v antickej pochopení a Jeruzalemom tu zrejme boli. Černošskí Židia – Falaši prichádzali do Jeruzalema. Je pozoruhodné, ako v modlitbách etiópskych černošských Židov – Falašov sa často stretávame s vyjadrením túžby po Jeruzaleme.¹⁸ Keďže etiópski černošskí Židia si občasné spojenie s Jeruzalemom zachovali, je veľmi pravdepodobné, že úradník kráľovnej Kandáces, ktorý bol na púti v Jeruzaleme, mohol byť príslušníkom tohto židovského černošského kmeňa Falašov. Inak si ťažko predstaviť, ako mohol byť nejaký černošský komorník kráľovnej Kandáces príslušníkom židovského náboženstva, keby nebol

¹⁴ Podľa Novotného Biblického slovníka I., str. 450 ide o oblasť Bieleho a Modrého Nílu.

¹⁵ Podľa Karola Nandráského zánik severnej ríše treba datovať na rok 722, pozri: Karol Nandrásky, *Dejiny biblického Izraela*, Bratislava, vydavateľstvo Evanjelickej cirkvi metodistickej 1994, str.115; iní autori udávajú ako dátum rok 721.

¹⁶ Miloš Bič: *Palestína, Kalich*, Praha 1948, str.146.

¹⁷ Ernst Sellin: *Das Zwölfprophetenbuch*, Leipzig Deichertsche Verlagsbuchhandlung 1930, str. 439.

¹⁸ Viď *Ethiopian Jewish Religious Tradition*, Internet: www.geocities.com/CollegePark/7139/relig.htm, str. 2.

napojený na tam jestvujúci černošský židovský kmeň. Zaujímavá je aj postava Kúšijca – černocho Ebed-Melecha, vysokého Sedechiášovho kráľovského úradníka v Jeruzaleme, skrze ktorého bol prorok Jeremiáš okolo r. 587 vyslobodený z väzenia v cisterne (Jer 38:7nn; 39:15–18). Ťažko predpokladať, že by tento kráľovský úradník nebol Židom. Takéto niečo bolo židom zakázané, aby nad nimi vládol nežid.

Ak vychádzame z nášho textu, zostáva nám rozriešiť ešte jednu otázku: Čo sa vie o tom, kto bola kráľovná Kandáces a kde sa presne rozprestierala jej ríša ?

Najprv treba povedať, že Kandáces nie je jej osobné meno, ale to je titul kráľovien v tejto oblasti, podobne ako egyptský kráľ mal titul faraón. Toto meno treba preto písať aj v biblických prekladoch s malým písmenom. Dejiny nám zachycujú v tejto oblasti viacero kráľovien s týmto názvom. Tieto kráľovné vládli nie v dnešnej Etiópii, ale v ríši Meroe, ktorá v antickej dobe bola Židmi i Grékmi nazývaná Etiópiou alebo Kúšom. Nachádzala sa na hraniciach Núbie, Sudánu, južného Egypta a severnej (dnešnej) Etiópie, ako na to poukazuje v svojom komentári k Skutkom apoštolským Theodor Zahn, novšie Stählin,¹⁹ Munck,²⁰ i Alfons Weiser.²¹ Situovaná bola teda zhruba medzi dnešným Asuánom a Chartúmom. Táto ríša mala v určitých dobách pod mocou oblasti až po Červené more a juhozápadnú Arábiu (Jemen) a celú dnešnú Etiópiu. V jednej dobe sa jej podarilo zmocniť sa aj Egypta a vtedy čierni Afričania vládli aj nad celým Egyptom ako 25. dynastia.²² Inak názov mesta Meroe (zvaného niekedy aj Napata) bol daný po dcére perzského kráľa Kambizésa, ktorá tam zomrela, keď jej otec bol na vojenskej výprave proti Etiópii. Toto mesto ležalo na sútoku Nílu a rieky Taccasi. Išlo o oblasť, ktorá bola ovládaná viacerými kráľovňami. Preto títo Etiópcania z Meroe nie sú identickí s Abesíncami (dnešná Etiópia). Sú Chamiti, kým Abesínci sú Semiti.

Ríša Meroe a jej kráľovnej – kandáces sú známe aj zo svetských dejín. Podľa The Catholic Encyclopedia²³ o kandáces sa píše v jednej starej ruinovanej pyramíde.²⁴ Inú kráľovnú toho istého názvu spomína Strabón²⁵ a po

¹⁹ ThWNT.

²⁰ Munck, cit. d., str. 113.

²¹ A. Weiser, cit. d., str. 211. U nás na túto skutočnosť správne poukázal kedysi Jiří Tretera v svojom článku Příspěvek k objasnění původu křesťance-komorníka v Křesťanské revue 1970, č. 3, str. 53-55.

²² Adolf Novotný: Biblický slovník, Praha, Kalich 1948, I., str. 450.

²³ Internet: www.knight.org/advent, str. 1.

²⁴ Lipsius: Denkmäler, V, 47.

²⁵ XVII, I, 54.

ňom Dion Cassius.²⁶ Táto ríša bojovala s Rómom a bola porazená Petróniom v jej hlavnom meste Napata roku 22 pr. Kr.. Plínius²⁷ nás informuje, že v dobe, keď Néronovi pozorovatelia prechádzali cez Núbiu, tu vládla tiež kráľovná zvaná kandáces a dodáva, že tento titul majú všetky kráľovné v tejto oblasti: „*Quod nomen multis iam annis ad reginas transit*“. Kráľovná – kandáces zo Skutkov apoštolských je pravdepodobne tá istá, o ktorej hovorí Plínius, aj keď dôkaz na to nemáme, končí táto katolícka encyklopédia.²⁸ Proste v oblasti bolo niekoľko kandáces v jednej dobe a jednej z nich slúžil etiópsky eunuch zo Skutkov apoštolských. Všetky tieto kráľovné patrili zhruba v dobe Kristovho narodenia pod veľkú etiópsku ríšu, riadenú z etiópskeho rozumu Axumu. Do tejto ríše patrili aj oblasti, kde bývali Falaši. Takáto ríša od Jemenu cez Meroe včítane dnešnej Etiópie jestvovala ešte za kráľa Ezana (panoval 325-360 po Kr.).

Dejiny černošských Židov v Etiópii

O najstarších dejinách etiópskych černošských Židov sa vie s vedeckou istotou len veľmi málo. Nijaké písomné doklady sa nezachovali. Tak je možné, že skeptickí historici ako je David Kessler a Tudor Parfitt, ktorí sa týmto fenoménom zaoberajú, tvrdia, že židovstvo prišlo do dnešnej Etiópie (nemyslí sa tu na antickú Etiópiu, na ríšu Kúš) až v dobe Kristovej, asi 300 rokov pred vyhlásením kresťanstva za štátne náboženstvo (r. 330 po Kr.). Ostatné opisy udalostí považujú len za legendy.²⁹

Menej skeptickí historici posúvajú vznik černošského židovstva v dnešnej Etiópii do doby oveľa staršej po zničení prvého jeruzalemského chrámu (587 pr. Kr.).

Ťažkosť je v tom, že sa tu stále mieša starý názov Etiópie, ktorý zahŕňoval oblasti v južnom Egypte (Asuán) a v Núbii (Sudán) s neskorším pochopením názvu Etiópie (dnešná Etiópia) a oboje sa chápu ako identické. Najmä moderná Etiópia si takto prisvojuje udalosti, ktoré sa stali severnejšie, v oblasti označovanej ako Etiópia v antickej dobe. Rozlíšiť oboje je niekedy

²⁶ Hist. Rom., LIV,V.

²⁷ Hist. Nat., VI, 35.

²⁸ Naproti tomu Clarkeho komentár popiera identitu oboch, pretože Plíniova kandáces žila o niečo skôr, str. 494. Aj The Interpreter's Dictionary je toho názoru, že biblickú kandáces nemožno identifikovať so žiadnou z tých, o ktorých hovorí svetská história.

²⁹ David Kessler-Tudor Parfitt, The Falashas: The Jews of Ethiopia, v časopise The Minority Rights Group Report No. 67, str. 6. Naproti tomu podľa Origena prišlo kresťanstvo do Etiópie už v I. storočí, pozri Harvey J. Sindima, Africa's Christian Heritage: some Notes on Christianity in Ethiopia, Africa Theological Journal 1991, str. 116.

ťažké aj preto, že už v starých dobách oboje (antická i dnešná Etiópia) tvorili v niektorom časovom období jednu veľkú etiópsku ríšu.

Celá Etiópia však žije ako národnou legendou tým, že židovstvo prišlo do tejto krajiny vlastne už v dobe kráľa Šalamúna a kráľovnej zo Sáby. Ba niektoré legendy by chceli posunúť túto hranicu už na dobu vyjdenia Izraelských z Egypta, keď vraj jedna časť Izraela sa na sinajskej púšti pre nespokojnosť oddelila od Mojžiša a usadila sa v anticky chápanej Etiópii, v Kúši a tu sa zmiešala s domorodým černošským obyvateľstvom.

V takejto situácii nezostáva nám nič iného, len sa oboznámiť s niektorými týmito legendami, pretože majú určitý dopad na interpretáciu niektorých častí Starej zmluvy a to tým viacej, že tieto legendy berie v niektorých prípadoch vážne aj vrchný židovský rabinát v Jeruzaleme a na ich základe priznal etiópskym Židom status židovstva a došlo v roku 1984-1985 a 1991 k transferu v podstate všetkých etiópskych černošských Židov do Izraela. Podobne vážne bral tieto legendy aj posledný etiópsky cisár Haile Selasie a na ich základe sa považoval za priameho potomka kráľa Šalamúna a kráľovnej zo Sáby a nazval sám seba „Levom z Júdu“.³⁰

Podľa falašských a etiópskych povestí kráľovná zo Sáby, ktorá nebola kráľovnou v Jemene, ako sa obyčajne myslí (kde je aj dnes mesto Sába), ale podľa etiópskych povestí bola kráľovnou v Etiópii (slovo „sába“ znamená totiž „juh“, teda bola proste „kráľovnou z Juhu“, z Etiópie, porovnaj Mt 12:42) prišla do Jeruzalema za kráľom Šalamúnom, aby sa presvedčila o jeho múdrosti (1 Kr 10:1-13; 2 Kron 9:1-12). Táto kráľovná sa vraj volala Makeda. Iné pramene ju nazývajú Balkis. Pod Šalamúnovým vplyvom odvrhla starú pohanskú vieru a vraj prijala židovské náboženstvo (aj keď Biblia o tom nehovorí). Na základe určitého triku sa vraj Šalamúnovi podarilo priviesť Makedu, ktorá bola dovedy pannou, k pohlavnému obcovaniu so Šalamúnom, z čoho kráľovná otehotnela. Etiópcania veria, že Žalm 45:9-18 opisuje tieto udalosti. U Šalamúna potom bola ešte šesť mesiacov a učila sa jeho múdrosti. Sľúbila Šalamúnovi, že ak sa jej narodí chlapec, pošle ho k nemu, aby sa v Jeruzaleme učil múdrosti svojho otca. Vrátila sa do Abesínie (dnešnej Etiópie) a zaviedla tu židovstvo. Keď sa jej narodil syn, dala mu meno Ebna Hakim, t. j. Syn Múdreho.

Keď mal Ebna Hakim 22 rokov, poslala ho matka k jeho otcovi Šalamúnovi. Ebna Hakim bol v Jeruzaleme prijatý s poctami. Bol tu korunovaný za kráľa, aby vládol nad Abesíniou. Vtedy dostal meno Menelik I. Šalamún ho obdaril bohatstvom. Poslal s ním do Etiópie aj poradcov, ktorí mu mali

³⁰ Dobrý prehľad o týchto legendách podala Veronika Krepelová vo svojej dizertácii *Die soziale und wirtschaftliche Stellung der Falascha*, Berlin 1972, vydavateľ neuvedený.

radiť. Šalamún žiadal, aby založil v Abesínii druhý Izrael. Väčšina Abesínčanov verí až dodnes, že praotcom ich cisárskej rodiny (Haile Selasie) je kráľ Šalamún. Celá táto legenda je obsiahnutá v etiópskom národnom epose Kebra Nagast, ktorý pochádza však až z 13. storočia po Kristu.³¹

Sú aj ďalšie legendy, ktoré tu nebudeme z priestorových dôvodov uvádzať. Jedna z nich hovorí, že družina Menelika I., konkrétne syn najvyššieho židovského kňaza Cadoka pri odchode z Jeruzalema ukradla truhlu zmluvy. Nie je to pochopiteľne pravda, lebo podľa Biblie truhla zmluvy bola v Jeruzaleme ešte za joziášovskej reformy (2 Kron 35:3). Ale v meste Axum, v dnešnej severnej Etiópii (ktoré bolo kedysi hlavným mestom Etiópie) majú dodnes chrám, do ktorého nikto nesmie vstúpiť, ani najvyšší etiópsky kňaz, kde vraj jeden celožitvotný strážca stráži túto truhlu zmluvy a nikdy nevychádza z tohto chrámu. Každý rok sú v meste veľké slávnosti Timka venované truhle zmluvy.³² Svetovou tlačou prešli nedávno správy, že ak sa v Axume skutočne jeruzalemská truhla zmluvy nachádza, ako to tvrdia Etiópcania, potom sa sem ale musela dostať oveľa neskôr než za Menelika I.

Falaši sú podľa týchto legiend potomkami Židov, ktorí prišli s Menelikom I. do Etiópie a tu sa zmiešali s domorodým černošským obyvateľstvom a zaviedli židovské náboženské zvyky.

Ďalšia legenda spomína, že do Etiópie sa dostal aj sám prorok Jeremiáš, o ktorom Biblia hovorí, že bol odvečený do Egypta (Jer 43:5–7). Sem vtedy utekali Židia, aby sa vyhli trestu za zavraždenie Gedalju (Jer 43:7–9) roku 586 pred Kristom.³³ Podľa falašských legiend sa však Jeremiáš dostal až do Etiópie. Je zaujímavé, že k Jeremiášovej pocte majú Falaši dodnes zvláštny sviatok. Pri tomto sviatku sa pripomína aj prvé zničenie jeruzalemského chrámu.

Ďalšia legenda hovorí, že Falaši sú potomkami remeselníkov z kmeňa Júda. Iná legenda hovorí, že títo remeselníci boli nielen z kmeňa Júda, ale zo všetkých desiatich kmeňov Izraela.

Ale hlavná legenda je tá, o ktorú sa oprel vrchný židovský rabinát v Jeruzaleme, keď uznal černošských etiópskych Falašov za plnoprávných židov. Podľa tejto legendy sú Falaši v Etiópii potomkami zmiznutého jedenásteho židovského kmeňa Dán, ktorý vraj za kráľa Járobeáma ušiel do Etiópie a tu sa zmiešal s černošským obyvateľstvom.

Čo o tom táto legenda hovorí ?

³¹ Internet: www.geocities.com/College Park/7139/sheba, str. 2.

³² Pozri časopis Výber informácií z teológie a cirkvi, Bratislava 1997, informácia 076.

³³ Adolf Novotný: Biblický slovník I., str. 450 a 597.

Zachytil ju židovský učenec Eldad ha-Dáni, žijúci v 9. storočí po Kr.. Legendu uznávalo v stredoveku aj mnoho ďalších významných rabínov, medzi nimi aj Rabbi Abraham (Maimonidesov syn).³⁴ Podľa tejto legendy došlo za kráľa Járobeáma I. (vládol okolo r. 926–907, doba hneď po Šalamúnovi) k roztržke v Izraeli. Príslušníci kmeňa Dán sa nechceli hádať s Járobeámom, ktorý odstupoval od židovského náboženstva a dal postaviť v Bétel a Dán dve svätyne so zlatými teľatami (1 Kr 12:26nn). Vtedy odišli zo zeme Izraelskej (Sud 18:30) a prešli bývať do zeme Kúšijcov.³⁵ V Etiópii už mala byť prvá časť Židov, ktorí odišli za Menelika I. V dobe zničenia prvého chrámu za Jeremiáša k týmto Dánitom sa vraj pripojila aj časť kmeňa Neftalí, Gád a Ašer, tvrdil Eldad.

Podľa týchto legiend prichádzali Židia do Etiópie vo viacerých historických vlnách a v rôznych dobách. Takto sa vykladá protirečivosť jednotlivých legiend. Zrejme o sebe vedeli a tak jedna vlna pritiahla po rokoch vždy ďalšiu. V Elefantíne a v Leontopolise (v antickej Etiópii, v Kúši) mali Židia dokonca postavené ďalšie dva židovské chrámy, kde sa konali obete. Pritom ich nechápali ako plnú náhradu Jeruzalema.³⁶ Mnoho Židov vraj prišlo do týchto krajov ako vojnoví zajatci zo zeme Izraelskej za Ptolemaia I. (322–285 pr. Kr.) a usadili sa v Núbii (Sudáne). Keď židovská komunita v Patrose (dnešný Asuán) za Ptolemaia I. bola zničená (okolo roku 300 pr. Kr.), veľká časť Židov prešla bývať priamo do dnešnej Etiópie k jazeru Tana.³⁷ A to sú presne tie oblasti, kde až do nedávna žili černošskí židovskí Falaši.

Tieto židovské exilové vlny, ktoré boli každá v inej dobe, spôsobili aj obrátenie domorodého černoškého obyvateľstva na židovstvo. Predovšetkým etiópsky černošský kmeň Agau prijal židovské náboženstvo. Príslušníci tohto kmeňa nie sú Semiti (ako ostatní Etiópania), ale sú to Chamiti – Kúšijci.³⁸ Pritom sa ale Falaši podobajú na Etiópanov a výzorovo niet rozdielu medzi židovským Etiópanom a nežidovským. Iní však hovoria, že židovstvo sem prišlo z Jemenu, kde žijú zase jemenský domorodí Židia. Všetko zostáva len na rovine povestí a legiend. V každom prípade však Etiópia skôr než sem prišlo kresťanstvo bola v silnej miere židovská. To

³⁴ Internet: www.cais.net/nacoej/5.

³⁵ Pozri A. Epstein: Eldad ha-Dáni. Pressburg roku 5651 židovského letopočtu, teda kniha vydaná v Bratislave. Reedícia in: A. M. Haberman: The Writings of R. Abraham Epstein, Part I., Jeruzalem roku 5710, str. 1–211, v hebrejčine, informáciu citujem podľa internetu, pozri predošlý citát.

³⁶ Internet: www.cais.net/nacoej/1.

³⁷ Internet: tamtiež.

³⁸ E. Littmann: RGG I., str. 138.

vidieť až dodnes na mnohých židovských prvkoch etiópskeho kresťanstva (zachovanie obriezky a predpisov o jedlách).

Falaši ako vyznavači židovského náboženstva

Sú Faloši Židmi ? Tu treba povedať, že Falaši sami seba považujú za Židov a sami seba nazývajú názvom „Beta Izrael“ (dom Izraela). Niekedy sa nazývajú aj „*ajhud*“ (t. j. „Židia“). Názov „Falaši“ o sebe nepoužívajú. Ten používajú o nich iní. Slovo Falaš inak znamená v ich reči „cudzinec, pútnik“, vlastne to isté, čo slovo „Hebrej“. Dá sa to preložiť aj „exulant“, teda prišelec do Etiópie. Domáce obyvateľstvo ich teda považovalo za prišlecov do Etiópie a preto im dalo meno „Falaši“. Nielen teda oni sami zdôrazňovali svoju príslušnosť k Izraelu, ale takto ako prišlecov a exulantov ich hodnotilo aj domáce obyvateľstvo.

Čo je však dôležitejšie za židov ich uznal roku 1973 aj hlavný rabinát v Jeruzaleme. Rabbi Ovadia Jozef, hlavný sefardský rabín už vo februári 1973 žiadal, aby bol etiópskym Židom priznaný halachický status. K tomu sa o dva roky pripojil aj hlavný aškenázsky rabín Rabbi Šlomo Goren a Rabbi Herzog.³⁹ Títo rabíni sa mohli oprieť o stredoveké židovské hodnotenia Falašov. Rabbi Eliah z Jeruzalema píše už v roku 1434 o etiópskych Falašoch ako Židoch. Podobne to robí aj jeruzalemský Rabbi Obadiah roku 1488. Píše: „V Jeruzaleme stretáme pútnikov zo všetkých krajín aj z Abesínie. Tvrdia, že sú z pokolenia Dán“. Rabbi David ben-Zimra v 16. storočí napríklad hovorí, že keď egyptský Žid kúpi nejakého zajatca z etiópskych černošských Židov, nemá si ho nechať ako otroka, ale má mu dať slobodu, lebo ide o brata – Žida.⁴⁰

Hlavné prejavy židovstva Falašov sú:

- nekompromisná viera v jedného Boha, ktorá sa vyjadruje najmä v ich modlitbách (modlia sa trikrát cez deň a trikrát v noci),
- pevné pridržanie sa Mojžišovho zákona, Tóry („*Orit*“) a desiatich príkazní,
- prísne zachovávanie soboty (sobotu chápu ako živú bytosť, čo nie je neznáme ani u dnešných židov, ktorí sobotu chápu ako „Kráľovná sobota“ a jej príchodom v sprievode cez hlavný vchod do synagógy začínajú aj dnes každý piatok večer židovské bohoslužby),

³⁹ Don Seeman: Ethnographers: The Case of the Ethiopian Jews, časopis Tradition 1991, str. 13–29; pozri aj naša poznámka 29, str. 9.

⁴⁰ Internet: www.cais.net/nacoej/5

- dôraz na rituálnu čistotu, najmä pri mesačnej menštruácii žien a pri narodení dieťaťa, ako aj v styku s nežidmi,
- cyklus mesačných a výročných sviatkov a pôstov, ktoré sú v súhlase so židovskými zvykmi (pripomínajú si každoročne sviatok Paschy – Veľkej Noci a východu z Egypta),
- cyklus každodenných modlitieb a požehnaní pri rôznych príležitostiach.

Falašské posvätné knihy poznajú aj knihu Ester. Majú aj knihu Jubilej, zvanú malá Genesis, nepoznajú však Talmud a rabínsku tradíciu. V tom ich židovstvo nie je identické s dnešným svetovým židovstvom. Falaši neslávia ani sviatok *Chanukka*. Bibliu nemajú v hebrejčine, ale v jazyku Ge'ez, čo je zvláštna posvätná reč etiópskych kresťanov a Židov, ktorej však už rozumejú len kňazi.

Ďalšie informácie o tejto málo známej skupine černošských Židov z Etiópie podáva (s udaním aj ďalšej literatúry) *Journal of Biblical Literature*:⁴¹ Falaši veria v príchod dávidovského mesiáša. V pozoruhodnej forme sa medzi nimi rozvinul obetný kult. Hebrejčina sa medzi nimi stratila, ale predpokladá sa, že kedysi museli mať s ňou spojenie. Pri pohrebných obradoch recitujú na cintoríne z apokryfu *Smrť Mojžišova*. V modlitbách zaznievajú niektoré časti Starej zmluvy, čiastočne žalmov a ozvena z Enocha. Častým elementom v týchto modlitbách sú spevy anjelov s ustavičným opakovaním *trishagionu*, časté užívanie „*Haleluja*“. Vyskytuje sa však pozoruhodne málo Amenov.⁴²

Presťahovanie Falašov do Izraela

Dejiny Falašov v Etiópii hovoria o mnohom ich utrpení a prenasledovaní zo strany etiópskych kresťanov. Mnohokrát v dejinách boli kruto vraždení. Svojho židovského vyznania sa však odmietali vzdať. Výsledkom bolo, že v polovici 19. storočia ich už bolo maximálne 250 tisíc, hoci predtým ich bolo okolo pol milióna. Koncom 19. storočia ich zostalo len 60 tisíc. Pred ich úplným vyhubením ich zachránilo presťahovanie do štátu Izrael po tom, ako boli uznaní vrchným jeruzalemským rabinátom za Židov.

Presídlenie černošského židovského kmeňa Falašov do Izraela sa uskutočnilo operáciou nazvanou *Mojžiš* v rokoch 1984–1985, keď 12 tisíc z nich

⁴¹ *Journal of Biblical Literature*, 1953, str. 256–258.

⁴² *Yale Judaica Series*, vol. VI, New Haven, Yale University Press, 1951. Jedná sa o zbierku falašskej literatúry zo zbierok, ktoré urobil d'Abbadie, C. Conti Rossi, Halevy a Faitelowitch, ktorí podnikli desaťmesačnú cestu medzi Falašov za účelom štúdia ich histórie, jazyka a folklóru.

tajne izraelská vláda previezla lietadlami do Izraela bez toho, aby to dohovorila s etiópskou vládou. Táto akcia sa prezradila a bola ihneď zastavená. Vtedy izraelská vláda vstúpila do rokovania s etiópskou vládou a v roku 1991 pri operácii nazvanej Šalamún ďalších 14 tisíc etiópskych Židov bolo presídlených do Izraela. Vrchný rabinát v Jeruzaleme to chápal ako splnenie predpovede Iz 11:11–12. Dnes už prakticky celá komunita žije v Izraeli. Keďže v Etiópii hovorili amharsky, až teraz sa učia hebrejčine. V Etiópii ostalo už len asi 7 až 8 tisíc Falašov.

V Izraeli sa stretli u mnohých obyvateľov s mnohými predsudkami voči nim, či už pre svoju farbu pleti, alebo pre rozdielne židovské zvyky. Do Izraela doniesli rôzne svoje staré spisy, ktoré sú tu teraz vydávané tlačou.

Záver

Podal som tieto podrobné informácie o černošskom kmeni Falašov preto, aby som ukázal na existenciu tohto národa v Etiópii pretože sa domnievam, že z tohto národa mohol pochádzať aj černošský úradník kráľovnej – kandáces. Či tomu je skutočne tak, na to dôkaz nemáme. Ale zo všetkého, čo o Falašoch vieme, je to veľmi pravdepodobné. V každom prípade je to jedna z možných hypotéz pre novozmluvnú exegézu.